

XIVA XONLIGIDA PUL BIRLIKLARI

Хасанова Нурафшон Низомаддин қизи

Маъмун университети Иқтисодиёт ва гуманитар фанлар факультети Тарих таълим йўналиши 3-курс талабаси

Annотatsiya: Mazkur maqolada Xiva xonligining pul tizimi, uning rivojlanishi va savdo-iqtisodiy hayotidagi o'рни yoritilgan. Xiva xonligida oltin, kumush va misdan tayyorlangan tangalar muomalada bo'lgan bo'lib, ularning qiymati va zarb qilinish tarixi tahlil qilingan. Pul birliklari davlatning ichki va tashqi savdo aloqalarida katta ahamiyat kasb etgan. Maqolada, shuningdek, Rossiya imperiyasi bilan savdo aloqalari va pul tizimiga ta'siri ham ko'rib chiqilgan. Xonlikdagi pul islohotlari, ularning iqtisodiyotdagi o'рни va ahamiyati batafsil tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Xiva xonligi, pul tizimi, oltin tanga, kumush tanga, mis tanga, savdo, iqtisodiyot, pul islohotlari, Rossiya bilan savdo, xalqaro aloqalar.

Xiva xonligi o'zining boy tarixi, savdo-sotiq va iqtisodiy aloqalari bilan nafaqat Markaziy Osiyoda, balki undan tashqaridagi davlatlar bilan ham keng qamrovli munosabatlarni o'rnatgan. Xonlikning iqtisodiy hayotida pul birliklarining muhim roli bo'lgan. Xiva xonligi davrida oltin, kumush va misdan tayyorlangan pul birliklari muomalada bo'lgan bo'lib, ularning xususiyatlari va qadri davlatning iqtisodiy qudratini belgilab bergan. Xorazm va Xiva xonligi hududida ishlatilgan pullar nafaqat mahalliy aholi tomonidan qabul qilingan, balki savdo yo'llari orqali chet davlatlarda ham katta ahamiyat kasb etgan.

Xiva Xonligidagi Pul Tizimining Rivojlanishi. Xorazmning pul tizimi eramizdan avvalgi II asrdan boshlab shakllangan bo'lib, bu davrda ilk tangalar zarb qilingan. Bu tangalar o'zining asl qiymati bilan ajralib turgan va uzoq muddat davomida muomalada bo'lgan. Xiva xonligidagi pul tizimi esa Xorazmshohlar davridan boshlab jiddiy rivojlangan va muomalada o'zining haqiqiy qiymatiga ega bo'lgan tangalar ishlatilgan. Xiva xonligida savdo aloqalari kengaygan sari pul birliklarining zarurligi yanada oshdi. Xiva xonligida pul tizimi muhim o'rinni egallagan. Bu davrda oltin, kumush va misdan tayyorlangan tangalar ishlab chiqarilgan va muomalada keng qo'llanilgan. Xonlikda pul birliklari uch xil shaklda bo'lib, ular o'z qiymati va qabul qilinishi jihatidan o'zaro farq qilgan. Bu pul birliklari «tilla», «tanga» va «pul» nomlari bilan atalgan.

Tilla – Oltin Pul Birligi. Xiva xonligida oltin tangalar alohida ahamiyat kasb etgan. Bu tangalar ikki xil shaklda zarb qilingan: «kichik tilla» va «katta tilla». Kichik tilla 1 so'm 80 tiyinga teng bo'lib, katta tilla esa 3 so'm 60 tiyinga teng edi. Bu tillalar, o'zining mustahkamligi va sifat jihatidan katta qadriyatga ega bo'lgan. Xiva oltinlari nafaqat xonlik ichidagi muomalada, balki chet el savdogarlari bilan bo'lgan savdo-iqtisodiy aloqalarda ham yuqori talabga ega bo'lgan. Xiva oltinlari mahalliy va chet eldan keltirilgan oltinlardan farqlangan. Mahalliy oltin tangalar o'zining mustahkamligi, yaltiroqligi va sifati bilan ajralib turgan. Xonlikdagi tillalar, savdo yo'llarida katta qadr qozonib, qo'shni davlatlar, jumladan, Rossiya bilan savdo aloqalarida ham keng qo'llanilgan. Xiva xonligida oltin pulning mustahkamligi va uning xalqaro savdoda qabul qilinishi iqtisodiy qudratning muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lgan.

Tanga – Kumush Pul Birligi. Xiva xonligida kumush tangalar ham keng muomalada bo'lgan. «Bir tanga» deb ataladigan kumush tangalar 30 pul birligi yoki 20 tiyinga teng deb belgilangan. Bu tangalar o'zining oddiyligi va keng qo'llanilish imkoniyati bilan ajralib turgan. Kumush

tangalar savdo aloqalarida oltin pulga qaraganda ko'proq ishlatilgan, chunki kumushning muomalada ishlatilishi qulayroq bo'lgan. Xiva xonligida zarb qilingan kumush tangalarning ko'pchiligi Quyi Novgoroddan olib kelingan metallardan tayyorlangan. Kumush pullar davlat ichidagi va qo'shni mamlakatlar bilan savdoda muhim rol o'ynagan. XIX asr oxirlariga kelib, kumush qazib chiqarishning jahon bo'yicha ko'payishi bilan uning qiymati tushib ketgan, bu esa Xiva xonligida ham kumush tangalarning qadrsizlanishiga olib kelgan. Shu tariqa, bir tanga pul birligining qiymati 20 tiyindan 12 tiyinga tushgan.

Pul – Mis Pul Birligi. Xiva xonligida mis pullar ham muhim o'rinni egallagan. Bu pullar «qora tanga» deb atalgan va kumush tangalarga nisbatan pastroq qiymatga ega bo'lgan. Qora tangalar o'zining qiymati jihatidan «oq tangalar»ning 66 foiziga teng edi. Mis pullar, asosan, mayda savdo-sotiqda ishlatilgan bo'lib, oddiy xalq orasida keng qo'llanilgan. Misdan ishlangan pullar, kumush va oltin tangalar bilan bir qatorda, mahalliy va chet davlatlar bilan bo'lgan savdo munosabatlarida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Xiva xonligida kumush va mis tangalarning oddiy xalq tomonidan ko'proq ishlatilishi, ularning muomalada qulayligi va savdo munosabatlarida yengil hisob-kitob qilish imkoniyati bilan bog'liq bo'lgan.

Xonlikdagi Pul Islohotlari va Rossiya Bilan Savdo Aloqalari. Xiva xonligining Rossiya tomonidan bosib olinishi bilan pul tizimida ham o'zgarishlar yuz berdi. 1873 yilda Rossiya tomonidan Xiva xonligi egallangach, Rossiya hukumati pul sistemasini Rossiya pul tizimiga o'tkazishni taklif qildi. Biroq bu taklif amalga oshmay, xonlikning o'z pul tizimi muomalada davom etdi. Xonlikda asosan kumush tangalar ko'p ishlatilgan bo'lsa, Rossiyaning qog'oz pullari kamdan-kam hollarda ishlatilgan. Rossiya qog'oz pullari xonlik aholisining noroziligiga sabab bo'lgan. Mahalliy xalq rus qog'oz pullarini ishlatishni yoqtirmagan, ular o'z tillalari va tangalariga o'rganib qolgan edi. Shunga qaramay, rus hokimlari bu qog'oz pullarni muomalaga kiritishga majbur qilishga harakat qilgan. Natijada, Xiva xonligida sudxo'rlik va pul almashtirish ishlarini amalga oshiruvchi sarroflar paydo bo'lgan. XX asr boshlariga kelib, Xiva xonligida rus qog'oz pullarining ko'payishi kuzatilgan bo'lsa-da, mahalliy oltin va kumush pullar hamon o'z qadriyatini saqlab qolgan. Xonlikda pul birligi sifatida qog'oz pullarning qo'llanilishi asta-sekin kuchayib, savdo-sotiq munosabatlarida yangi tizimga o'tish jarayoni boshlangan.

Pulning Savdo va Iqtisodiyotdagi O'rni. Xiva xonligida oltin, kumush va mis pullar xalqaro savdo aloqalarida ham muhim o'rin tutgan. Xonlikning qimmatbaho pullari nafaqat ichki muomalada, balki qo'shni davlatlar bilan bo'lgan savdo munosabatlarida ham keng qo'llanilgan. Rossiya bilan olib borilgan iqtisodiy aloqalar, ayniqsa, XIX asrda kuchaygan. Xonlik tangalari Rossiyaning Peterburg va Moskva muzeylarida saqlanib qolgan bo'lib, ularning qimmatbaho va noyobligi bu tangalarning xalqaro savdodagi o'rnini yanada belgilab bergan. Xiva xonligining savdo yo'llaridagi roli va iqtisodiy aloqalari bu pul tizimi orqali boyib borgan. Xonlik tangalari qimmatbaho metallardan tayyorlanganligi va ularning zarb qilinish san'ati bu davrning iqtisodiy qudratini aks ettirgan. Xonlikning pul tizimi nafaqat mahalliy aholi tomonidan, balki xalqaro savdogarlar tomonidan ham yuqori baholangan.

Xulosa. Xiva xonligidagi pul tizimi Markaziy Osiyoda iqtisodiy va savdo hayotining ajralmas qismi bo'lgan. Oltin, kumush va mis tangalar muomalada katta rol o'ynagan bo'lsa, bu pullar xalqaro savdoda ham katta ahamiyat kasb etgan. Xiva xonligining pul birliklari o'z davrining iqtisodiy qudrati va savdo munosabatlarini aks ettirgan, shuningdek, bu tangalar xalqaro savdo yo'llarida ham qimmatbaho hisoblangan. Xonlikda olib borilgan pul islohotlari va savdo aloqalari pul tizimining rivojlanishi va iqtisodiy qudratning belgisi sifatida xizmat qilgan. Xiva xonligidagi pul tizimi davlatning iqtisodiy rivojlanishida va savdo aloqalarida muhim rol o'ynagan. Oltin, kumush va mis tangalar ichki va tashqi savdoda ishlatilgan, bu esa xonlikning

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-SENTABR

ANDIJON, 2024

moliyaviy mustaqilligini ta'minlagan. Rossiya imperiyasi bilan savdo aloqalari pul tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Pul islohotlari orqali xonlik iqtisodiyotini mustahkamlashga qaratilgan sa'y-harakatlar amalga oshirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rashidov, O. O'zbekistonda arxiv ishi tarixi. O'quv qo'llanma–Toshkent-2019.
2. Rayimnazarovich, J. B. (2020). Xiva xonligi tarixshunosligi. Science and Education, 1(6), 153-160.
3. Iskandar, J. (2023). XIVA XONLIGI TARIXIHA OID AYRIM MULOHAZALAR. Innovations in Technology and Science Education, 2(9), 315-321.
4. Rajabbayevna, T. U. (2023). XIVA XONLIGI TARIXIY MANBALARIDA TABIAT HODISALARI TAVSIFI. O'ZBEKISTON OLIMLARINING ILMIY-AMALIY TADQIQOTLARI, 2(3), 19-22.
5. <http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/431>